

TÜRKİYE'DE DİN ALGISI VE DEĞİŞİMİNİN KÖKENLERİ: CUMHURİYET GAZETESİ ÖRNEĞİ ÜZERİNDEN OLGUSAL VE KAVRAMSAL BİR İNCELEME*

Şeyma TURAN**

E-mail: sheymaturan@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4427-3222>

Citation/©: Turan, Ş., (2022). Türkiye'de din algısı ve değişiminin kökenleri: Cumhuriyet Gazetesi örneği üzerinden olgusal ve kavramsal bir inceleme. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 14, 245-271.

DOI Number: <https://doi.org/10.53112/tudear.1142257>

Öz

Din algısı ve değişimi, sosyal bilimler alanında hem müstakil hem de ilişkilendirilerek ele alınan, kökleri geçmişe dayalı ama etkisi hâlâ devam eden bir alandır. Yine, dinamik yapısı itibarıyla ancak geçmişe atıfla tam bir bütünlük arz edebilen, öncesi bilinmeden şimdiki hali eksik kalacak bir çalışma sahasıdır. Gazete gibi süreli yayınlar, geçmişte dinin birey ve toplum üzerindeki rolünü, dini söylemler ve bu söylemlerdeki değişimi tespit için elimizdeki en önemli birincil kaynaklardır. Din algısı ve değişimi bu çalışmada, Cumhuriyet gazetesi bağlamında hem toplumsal hem de bireysel düzlemde incelenmiştir. Cumhuriyet gazetesinin özellikle bu il yılları yönetim erkini elinde bulunduranların fikrî yapısını yansıtmaya, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin din referanslı en önemli sosyal ve siyasî olaylarını -hilafetin ilgası, tevhid-i tedrisât, şer'iyye ve evkâf vekâletinin lağvı, şapka kanunu, harf inkılabı, Türkçe ibadet meselesi ve dinî söylemleri isyanlar gibi- kapsamaya, yeni rejimin sözcüsü olması ve toplu bir bakış açısı sunabilmesi

* Bu makale, 1924-1934 Yılları Arasında Cumhuriyet Gazetesi Örneği Üzerinden Türkiye'deki Din Algısı ve Değişimi isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul/Türkiye.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Makale en az iki hakem tarafından incelenmiş, Turnitin kullanılarak benzerlik raporu alınmış ve araştırma/yayın etiğine uygunluğunu teyit edilmiştir.

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. The article was reviewed by at least two referees, a similarity report was obtained using Turnitin, and compliance with research/publication ethics was confirmed.

dolayısıyla bu çalışmada esas alınmıştır. Gazetenin ideolojik söyleminin yanı sıra içeriğinin katkısı da bu bireysel algı ve değişimini anlamayı kolaylaştırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Din algısı, Cumhuriyet Gazetesi, Hilafet, Din Dilinin Türkçeleştirilmesi, Teceddüd, Cihad, İrtica.

THE ORIGINS OF RELIGIOUS PERCEPTION AND ITS CHANGE IN TURKEY: A FACTUAL AND CONCEPTUAL STUDY THROUGH THE EXAMPLE OF CUMHURİYET NEWSPAPER

Abstract

The religious perception and its change is a field that has root in the past but still continues to be effective, both independently and in association in the field of social sciences. Due to its dynamic structure, it is a field of study that can only provide a complete integrity with reference to the past and its current state will be incomplete without knowing the past. Periodicals such as newspapers are the most important primary sources we have in order to determine the role of religion on individuals and society, religious discourses and the change in these discourses in the past. The reason why this study is focused on this period of Cumhuriyet Newspaper is that it reflects the intellectual structure of those who hold the administrative power, offers a collective perspective as a spokesperson of the new regime and covers the most important social and political events with religious references in the history of the Republic of Turkey like abolition of the caliphate, the uniformity of education, abolition of şer'îye and waqfs, the issue of Turkish worship, rebellions with religious discourse. In this study, the perception and change of religion is examined in the context of a newspaper both at the social and individual level. In addition to the ideological discourse of the newspaper, the contribution of its content made it easier to understand this individual perception and its change.

Keywords: Religious psychology, Religious Perception, Cumhuriyet Newspaper, Turkification of the language of religion, Renewal, Jihad, Reactionarism.

Giriş

Cemal Kafadar'ın *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken* adlı eserindeki (Kafadar, 2009) tarihin şimdi yok olanlarla değil, bir zamanlar var olan ve bizim yok olduğumuz dönemle ilgili olduğu kabulü, bu çalışmada din algısı ve değişiminin Türkiye'deki gelişim süreci açısından da takip edilen yollardan birisi olmuştur (Kafadar, 2009, s. 14). Gazeteden elde edilen

verilerin *içerik ve söylem analizi* metotlarıyla analiz edildiği bu çalışmada günümüzde büyük önem taşıyan meselelere bir zamanlar var olduğu dönemin gözüyle bakarak hem o dönemler hem de günümüzdeki ortak din algısı ve değişimi izlenmiştir. Bu çalışmada tarihî olgu ve olaylara yönelik soruların cevabını psikoloji alanında arayan bir bilim dalı olan *psikotarih* çalışmaları (Odabaşı, 2020, s. 131) da yol gösterici olmuştur. Nitekim bu tez çalışmasının bir diğer çıkış noktası ve aynı zamanda amaçlarından birisi de, Cumhuriyet gazetesi üzerinden din algısı analiziyle bu süreç hakkında bilimsel düzeyde bir katkı sağlamaktır. Günümüzde din algısı ve değişimine dair yapılan/yapılacak tüm çalışmalardaki ana mesele ve kavramlar Cumhuriyet tarihi hatta öncesine dayanan bir geçmişe sahiptir. Din algısındaki değişimlerin kökenini anlamayı ve incelenen zaman itibarıyla genel kabullere alternatif sunan bir algı değişimini ortaya koymayı hedefleyen bu çalışmada aynı zamanda meselenin bireysel boyutu da ele alınmaktadır. 1924-1934 yakın bir tarih olması hasebiyle önemli bir konu ya da kişi hakkındaki kaynaklara rahatlıkla ulaşılabiliyor bir dönemdir fakat gazete sayesinde sadece haklarında her türlü yazınsal kaynak bulabilecek insanlar değil, örneğin; bir muhabirin rastgele röportaj yaptığı ve dönemin din algısıyla ilgili ipuçları veren bir ev hanımının din algısı hakkında da bilgi sahibi olmanın mümkün olduğu görülebilmektedir (Akil Şinasi, 1924, s. 2).

Yenilik hareketlerinin sistemli bir hâl alamaya başladığı Tanzimat döneminde müesseselerdeki değişimler sırasıyla; kıyafete, yaşam tarzına, hayatın içine nüfuz etmeye başlamıştır (Tanpınar, 2007, s. 74). Devletin ve toplumun üst kademelerinde kendisini gösteren bu değişim sürecinde halk aydınlatılması gereken kitle olarak kalmıştır. Bu ikilemin beraberinde hem aydınlatılması gereken kitle hem de aydınların kendi içinde dindarlık-dinsizlik ya da ilerlilik-gericilik algıları kapsamında ayrımlar oluşmuştur (Hanioğlu, 1993, s. 149). Bu tartışmalar Osmanlı ve devamında Türkiye Cumhuriyeti için din algısını belirleyen temel meseleleri ortaya çıkarmıştır.

Mustafa Kemal, Millî Mücadele döneminde Ali Fethi Okyar ile birlikte çıkarmaya başladığı “Minber” gazetesi sayesinde basının gücünün farkına varmış ve Cumhuriyet döneminde de İstanbul basınının kamuoyu oluşturmadaki gücünü bildiği için bu sözcülüğü Cumhuriyet gazetesi ile gerçekleştirmek istemiştir (Köktener, 2004, s. 40). 7 Mayıs 1924’te yayın hayatına başlayan Cumhuriyet, Türkiye Cumhuriyeti tarihine tanıklık eden, Cumhuriyet rejiminin oluşturulmasında ve benimsetilmesinde yadsınamaz ağırlığı olan bir gazetedir. Cumhuriyet gazetesindeki din algısını Yunus Nadi, Aka Gündüz, Akil Şinasi gibi kendi kadrosu; Kılıçzâde Hakkı, Falih Rıfkı, Yakup Kadri ya da Köprülüzade Mehmed Fuad gibi tefrika ya da makale yazan dönemin önde gelen isimleri; refik (Hakimiyet-i Milliye, Hür Fikir gibi) ve muhalif (Tevhid-i Efkâr, Tanin gibi) diye tanımladığı dönemin basını ve haberler, röportajlar sayesinde de halkın, bireylerin düşünceleri sayesinde birkaç seviyede tanımlamak mümkündür. Her ne kadar İstanbul merkezli bir gazete olsa da dönemin İstanbul’unun sosyo-kültürel nüfus yapısı itibarıyla Türkiye’nin örneklemini oluşturan bir yapıya sahip olduğu görülmektedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleştirilen; Halifelîğin ilgası, Tevhid-i Tedrisât kanunu ile medreselerin yerini modern eğitim kurumlarının alması, Şer'iyeye ve Evkâf Vekâleti'nin lağvı ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulması, Şapka kanunu, Harf devrimi gibi birçok devrimsel değişim ve dönüşümün yanı sıra Saltanatın kaldırılması, Osmanlı hanedanının ülke dışına çıkarılması, Hıyanet-i Vataniyeye kanunu, İstiklal mahkemeleri gibi önemli olayların etkilerinin de hem yönetim hem de toplum nazarında devam ettiği görülmektedir. Tüm bu meselelerin beraberinde getirdiği ikincil meseleler ve kavramsal dönüşümlerin etkileri de günümüze kadar aktarıla gelmiştir. Günümüzde de gündemde olan din iltisaklı mesele ve kavramların bu çalışmada incelenen gazete nüshalarındaki meselelerin aynıları olduğu görülmektedir. Örneğin günümüzde popülerliğini koruyan *irtica*, Cumhuriyet döneminin ve hatta II. Abdülhamid döneminde de gündemi belirleyen önemli hadiselerin anahtar kelimesi olmuştur (Tanpınar, 2007, s. 407). Sadece din irtibatlı kavramlar kapsamında değil, *Türkçe ibadet*, *kılık-kıyafet meselesi*, *imam nikâhı* gibi din merkezli tartışmaların da izlerine rastlayıp, yıllar içerisinde geleneksel-modern, hurafe-dinî gibi tartışma merkezlerindeki dönüşümlerini takip etmek mümkündür (Köse, 2015, s. 9). Gazete izleği üzerinden bu kavram ve meselelerin yönetsel, toplumsal ve aynı zamanda bireysel düzlemde din algısına yansımaları, değişimi ve günümüze aktarımı da görülmektedir.

Gazeteler toplumsal, siyasî bilgi aktarımı vasıtaları olmalarının yanı sıra dönemin sosyo-kültürel, dinî, psikolojik vb. dinamikleri için de önemli kaynaklardır. Gazetenin içeriği ve söylemini incelemek, analiz etmek; dönemin sosyo-ekonomik yapısını, dilini, kültürünü, toplumun, devletin siyasî tavrını ortaya koyan ve ayrıca din gibi hem toplumsal hem de bireysel etki alanı geniş olgunun algısal değişimini takip imkânı sunmaktadır. Sadece tarihsel hadiseler değil, günümüzde hiç duyulmamış dinî bir hadise, bu hadiseyle ilgili gazetenin dili ya da halkın görüşü de dönemin din algısına yönelik önemli veriler sunmaktadır. Cumhuriyet ise günlük bir gazete olmasının yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti'nin, yeni rejimin halka dönük yüzü, sözcülük görevini deruhte etmiş bir gazetedir. Dinin yönetimden, eğitime kadar her alanda etkin olduğu bir sistemden laik bir sisteme kararlı bir geçişin aşaması olan Cumhuriyetin ilk yılları hem kendinden öncesi hem de söz konusu yıllar içerisinde Türkiye'de din algısındaki değişimi anlamak için önemlidir (Mehmedoğlu, 2006, s. 143). Dolayısıyla Cumhuriyet gazetesi de kullandığı dilden, vurgu yaptığı kavram ya da meselelere kadar bu algı değişiminin takibini yapmak için önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

Yeni bir devlet, yeni bir düzen ve yeni bir sosyal hayatın insanların ve toplumun iç dünyasında yarattığı algıdaki değişimin izleri ilk dönem rejimin sözcüsü niteliğindeki bu gazetede belirgin bir şekilde görülmektedir. Bu çalışma, değişimin hızla gerçekleştiği bir dönem olan Cumhuriyet'in ilk yıllarında insanların ve toplumun ruh dünyasında yer alan din algısını ve toplumsal değişimin arkasında bıraktığı izleri tespit ederek bugünün

Türkiye’indeki yansımalarını gözler önüne sermektedir. Kimlik inşa etme aracı olan dinin (Ayten, 2012, s. 106) kendisinin değil, algılanışının zamanla değişmesi, bu değişime konu olan meselelerin ortaya çıkışı ve kendini yenileyerek sürekli varoluşu bu çalışmanın hareket noktasını oluşturmaktadır. Hem gazetenin dilinden hem de haberlere konu olan meseleler aracılığıyla bireysel anlatımlardan bu kimlik inşası, hayatı anlamlandırma, duyuş, düşünüş tarzına sirayet etme olarak tanımlanabilecek din algısı ve dönüşümü rahatlıkla gözlemlenebilmektedir.

1. Dönemin Düşünce, Olay ve Yayınlar Üzerinden Din Algısı ve Değişimi

1.1. İhtida Olayları

Cumhuriyet gazetesi 1923 Lozan Antlaşması gereğince gerçekleştirilen mübadele hareketlerine dair yoğun haberlerle yayın hayatına başlamıştır (Oran, 2002, s. 332). Mübadele nedeniyle Türkiye’den ihtida (Müslüman olma), Yunanistan’dan tanassur (Hristiyanlaşma) haberlerinde olağanüstü bir artış olduğu gözlenmektedir. Bu durum din algısıyla ilgili hem gazetenin ve olayların faillerinin hem de halkın din değiştirme hakkındaki bakış açısını yansıtmaları bakımından çok yönlü veri sunmaktadır.

Gazetede ki haberlerden fark edilen en önemli boyut meselenin din ve etnik kimlikle ilgili boyutudur. İhtida eden Rum-Ortodoks Hristiyan tebasına mensup birinin Türkiye’de kalmasını sağlayacak yöntem Müslüman olması ve aynı şekilde Yunanistan’da mübadeleye tâbi bir Müslüman Türk’ün de Türkiye’ye gönderilmesini engelleyecek yöntem Hristiyanlığı seçmesi olduğu anlaşılmaktadır (Akil Şinasi, 1924, s. 2). Bu çalışmada incelenen yıllarda gazetede ki haberler üzerinden Türk tebasına geçişin Müslüman olma ile irtibatlı olduğu görülmektedir. Nitekim 1928 tarihli bir haberde Kadıköy’de oturan bir okurun gazeteye gönderdiği “Ben de Müslümanım” başlıklı mektupta dokuz sene önce Musevi iken annesi ve biraderi ile birlikte ihtida ettiğini, bir Türk ve Müslüman olarak Fatıma Hikmet ismini aldığını ama kendisi hakkında bir haberde Musevi olarak yazıldığını, bundan rahatsız olduğu için haberin düzeltilmesi ile ilgili istek gönderdiği görülmektedir (“Ben de Müslümanım”, 1928). Bu haberden toplum içerisinde dinî kimliğin önemini göstermesinin yanı sıra Müslüman/Gayrimüslim ayırımına bakış açısının yansımaları da görmek mümkündür.

Gazetenin dilinden genel itibarıyla -mübadele gerekçesiyle olsa bile- ihtida olaylarına olumlu bakıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim gazetenin mübadeleye tâbi kişilere karşı tutumuyla ihtida eden mübadillere karşı tutumunun farklı olduğu, ihtida edenlerden bahsedilirken mübadillerden bahsedilen sert tutumun olmadığı görülmektedir (“Müslüman Olmak”, 1928). Ayrıca ecnebilerin ya da yurtdışından gelen ihtida haberlerinde kullanılan ifadelerde bu durumu açıkça gözlemlenmesi mümkündür. Hem gazetenin hem de mühtedilerin ifadelerinden, Türk olmak ile Müslüman olmanın irtibatlandırıldığı ve ihtida eyleminin övüldüğü, teşvik edildiği görülmektedir (“Sanatkâr Mina Hanım”, 1925). Dünyanın farklı yerlerinden ihtidalar da son derece olumlu bir dille

haberleştirilmiştir. Dünyadaki ihtida haberleri vasıtasıyla da ecnebilerin farklı İslam ülkelerinde İslamiyet ile tanışıp, tasdik için Türkiye'yi seçmeleri, İslamiyet'e kabul edilme mercii olarak Türk makamlarını görmeleri ve ihtidalarının Türk makamlarına resmî bir şekilde onaylatmaları, o dönem Türkiye'nin Müslüman bir ülke algısı açısından önemlidir ("Bir Amerikalı", 1925; "Bir İngiliz", 1924).

İhtida vakaları vasıtasıyla gazete ve dolayısıyla toplumda İslam dinine duyulan bağlılığın ön plana çıktığı görülmektedir. Türkiye'nin ihtidaların tescil ettirildiği İslam'ın önemli merkezlerinden biri olarak kabul edilmesi ister azınlık ister dünyanın bir ucundan olsun ihtida vakası haberi verilirken kullanılan ve günümüzde de devam eden müspet dil (Köse, 2004, s. 422) hem gazetenin hem de haberler vasıtasıyla öğrendiğimiz bireylerin nazarında İslam dinine mensubiyetin önemsenmesi, dönemin İslam dini ile ilgili bakış açısını anlayabilmek için önemli veriler sunmaktadır.

1.2. Tanassur (Hristiyan Olma) Olayları

İhtidalar ile birlikte tanassur haberleri de dönemin din algısını izleme olanağı sağlamaktadır. Gazetenin ve haberler vasıtasıyla bireylerin tanassur hadiselerine bakışı, dönemin din algısıyla ilgili çok önemli ifadeleri barındırmaktadır. Gazetede yer alan tanassur hadiseleri ile misyonerlik faaliyetlerinin çoğunlukla paralellik arz ettiği görülmektedir. Gazetede ifadelerden Cumhuriyet yönetiminin özellikle yabancı okullar aracılığıyla misyonerlik faaliyetlerini, Cumhuriyet öncesi yönetimlerin aciziyeti olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Bu durumda mekteplerde tanassur hadiselerinin çok da alışılmadık bir durum olmadığını ama Cumhuriyet rejiminin "*eğitimde din ve dünya işlerinin ayrılması*" ilkesinin benimsemesi (Küçükcan, 2003, s. 62) ve meselenin milli birliğe bir tehdit olarak görülmesi nedeniyle bu duruma şiddetle karşı çıktığı görülmektedir.

Kamuoyuna bu okul ve kurumların gerçek amaçlarını göstermek için bu okullardan mezun öğrencilerin tecrübeleri de yayınlanmıştır. Bu öğrencilerden birisi olan Şaziye Berin Hanım'ın gazetede yayınlanan misyonerlik karşıtı yazısındaki ithamları oldukça önemlidir (Şaziye Berin, 1929, s. 1). "*Misyonerleri Kovma Cemiyeti*" haberinin verdiği güç ile kaleme aldığını belirttiği bu yazısında mekteplerin genç kızlar üzerindeki milli, siyasi ve ruhî/dinî tahribâtta bahsetmiştir. Şaziye Berin Hanım yazısında iki sene yatılı kaldığı bu mektepler hakkındaki ibret verici tecrübelerini anlatmıştır:

"Dindar, münzevi, hayırperver, bitaraf ve müşfik görünen ve böyle görünmeği kendisine hakiki bir meslek edinen bu müesseseler, doğrudan doğruya, dinsiz, fesat merkezi, hain ve siyasi maksatları olan muzır bir mikrop yuvasıdır." (Şaziye Berin, 1929, s. 1).

Yabancı okul ve kurumlar haricinde gerçekleşmiş olan tanassur hadiseleri de o dönemde hem halkın hem de gazetenin din algısı açısından önemlidir. Gazetenin muhabirlerinden Akil Şinasi'nin Edirne sokaklarında gezerken rastladığı Nazife isimli mübadil bir kadının hikâyesi, bu meseleye dair en önemli örneklerden biridir. "*Kocası Tanassur Eden Bir*

Kadının Gözyaşları” başlığı ile verilen röportaj şeklindeki haber, gazetecinin kadına kocasının nerede olduğunu sormasıyla başlamıştır (Akil Şinasi, 1924, s. 2). Rumeli’de bir köyde mübadele döneminde topraklarını kaybetmemek için kocası Hristiyan olan bir kadının hem hikâyesi hem de olayla ilgili kullanılan dil ve aynı zamanda mübadil kadının *“kocam gâvur oldu”* gibi ifadeleri tanassur hadisesine yönelik bireysel algıyı yansıtmaya açısından da önemli bir örnektir.

İhtida haberlerinde kullanılan ifadelerin tam tersinin görüldüğü bu hadiseler hem Müslüman halkın hem de gazetenin İslam dinine yönelik müspet tutumunu yansıtmaktadır. Kendisine Hristiyanlık teklif edilmiş mağdur kadını *benliğine hakaret edilmiş*, kocasının ise *mürted*, *gâvur bir mel’un* olarak tanımlaması o dönemde İslam dinine mensubiyet algısının etkisini göstermektedir. Yine 1928 tarihli bir başka haberde Paris’e eğitime giden ve papaz olan Hüfeydi Mahmud Celaleddin isimli genç, *mütereddi* (bkz. Soysuzlaşmış) gibi ağır bir sıfatla tanımlanmıştır (*“Papaz Olan”*, 1928). Yani gazetede ihtida haberlerinin aksine tanassur hadiseleri, menfi bir dil ile haberleştirilmiştir. Gazetede İslam’ın Türk toplumunun temel değerlerinden birisi olarak görülmesi ve dolayısıyla toplumsal birliği sağlayıcı en önemli etmen olması, tanassur hadiselerine verilen tepkiyi anlaşılır hale getirmektedir. Çalışmada incelenen süre boyunca da bu algının istikrarlı bir şekilde devam ettiğini vakalar üzerinden anlamak mümkündür.

1.3. Din Dilinin Türkçeleştirilmesi

Kur’an’ı Kerim’in meal ve tefsirlerinin Türkçe’ye tercümesi gibi ibadet dilinin de Türkçe’ye tercümesi, terakki yolunda en önemli adımlardan birisi olarak görülmüştür. Bütün dünya milletlerinin en müterakkilerinin din kitaplarını kendi dillerine tercüme etmeleri, ibadetlerini kendi dillerinde yapmaları gazetede bu mesele etrafında sürekli dile getirilen argümanlardandır (Yunus Nadi, *“Din Kitabımız”*, 1932, s. 1). Aslında bu faaliyetler Cumhuriyet öncesinde başlamış, Cumhuriyet döneminde ise ivedilikle hayata geçirilmiştir. Dolayısıyla Cumhuriyet dönemindeki tepkiler o dönemlerde de gösterilmiş ve Osmanlı’nın yıkılmasındaki temel neden olarak görülen taassubun kaynağı olarak görülmüştür. Tercüme faaliyetleri ile başlayan süreç daha sonra ibadet dilinin dönüştürülmesi sürecine evrilmiştir. Nitekim gazetede tüm yazılarda Kuran’ın Türkçe okunmasını, ibadetlerin Türkçe olmasının takip etmesi doğal bir süreç olarak ifade edilmiştir (*“Dinî Bir İnkılap”*, 1932). Dinin tasfiyesi değil, özünü anlama hareketi olarak tanımlanan bu faaliyetler, her fırsatta söylemlerde yer alan Türklere özgü bir İslamiyet anlayışının adımlarıdır. Gazetede bu durum; İslam, Yahudilik’te olduğu gibi bir kavme mahsus değil, cihanşümul bir hüviyete sahip olduğundan din ve ibadet dilini Türkçeleştirme, kendi dinlerini kendi öz Türkçesi ile tatbik etmek gayet doğal bir hak olarak tanımlanmıştır (Kılıçoğlu Hakkı, 1933, s. 6).

Halka yönelik yayınlarda Türkçeleştirme hareketinin en önemli saikleri; halkın Kur’an’ı ve dolayısıyla ibadet dilini anlamaktan siyasî emeller nedeniyle alıkonulmaları, din ile aralarına bir zümre sokulması ve kasten cahil bırakılmak istenilmeleri olarak belirtilmiştir

("Adana'da Mürteciane", 1924). Yöneticiler ve milletin temsilcileri de bu süreci her fırsatta halka açıklamayı kendilerine görev addetmişlerdir. Nitekim Gazi Mustafa Kemal Kayseri'de bir hastanenin açılışında hocanın Arapça dua okuması istendiğinde "*Hoca Efendi'nin dua etmesine lüzum yok, Cenab-ı Hakk benim lisanımı da bilir. Duayı ben ederim*" diyerek onun yerine kendisi Türkçe dua etmesi bu duruma örnek gösterilebilir ("Allah Benim Lisanımı", 1924). Benzer ifadeyi 1925'de Aksaray müftüsü bir merasimde kullanarak *duanın bir arz-ı hacet olduğunu, Allah'ın ise kendisine karşı vaki olan arz-ı haceti ne şekilde ve ne lisanda olursa olsun bildiğini* beyan ederek Allah'ın kendisine karşı vaki olan arz-ı haceti ne şekilde ve ne lisanda olursa olsun bildiğini belirtmiştir ("Aksaray Müftüsü'nün", 1925).

Türkçe ibadet derecesinde olmasa da gazete yazılarından Türkçe tercümelere de tepkiler gösterildiği anlaşılmaktadır. Kimi zaman yöneticiler ya da kanun uygulayıcıların dinsizlikle itham edilmesine neden olmuştur. Din dilinin Türkçeleştirilmemesi, içtimaî bir müessese olarak görülen İslam dininin Türkiye'deki bekası ile irtibatlandırılarak ele alınmıştır. Dinî akide ve ibadetlerin Türkçeleştirilmemesi neticesinde, Osmanlı'nın milli hüviyetten uzaklaşp zayıflaması akibetinin benzeri bir durumla karşılaşılacağı savunulmuştur (Yunus Nadi, "Din Kitabımız", 1932, s. 1). Türk milletinin kendi itikat ve ibadâtını kendi dilinde yapmamaya devam etmesi halinde dinin içtimaî feyiz ve faziletlerinden istifade noksan kalacak, din vicdanî ve ruhanî özelliklerini zamanla yitirecekti. Çünkü, hiçbir Türk ibadetin ruhanî zevkine eremeyecek ve dinin feyiz ve faziletini tecelli ettiremeyecekti. Dolayısıyla, Türkler için *hakiki* İslam dini, dinin kendi öz dilleriyle tatbik edilmeye başlandığı zaman söz konusu olacaktı (Yunus Nadi, "Din Kitabımız", 1932, s. 1).

Tüm bu adımlarla birlikte halk nezdinde de durumun çok kolay ilerlemediği ifade edilebilir. Örneğin, 1926 gibi tüm bu yenilikçi girişimler için gayet geç bir tarihte Göztepe Camii imam-hatibi dersâmlarından Hacı Cemaleddin Efendi, kendi insiyatifiyle Ramazan'ın ilk ve ikinci haftasında Cuma namazlarını -kendi tercümesi ile- Türkçe kıldırıldığı için cemaatten gelen tepkiler üzerine azledilmiştir ("Müteceddid İmam", 1926). Gazetenin *Müteceddid İmam* başlığıyla övdüğü ama Diyanet yetkililerinin halktan gelen tepkiler üzerine temkinli cevap verdiği görülmektedir ("Müteceddid İmam", 1926).

Türkçe namazın aksine Türkçe hutbe hem din görevlileri hem de halk tarafından kısa sürede benimsenmiştir. Gazetede İstanbul dışında, Konya, Bursa gibi şehirlerde halkın Türkçe hutbelerden memnuniyeti ile ilgili haberler çok fazladır. Cumhuriyet gazetesinin uzun bir süre Türkçe Kur'an tilavet, hutbe ve mevlitlerin halktaki etkisini takip ettiği görülmektedir. İstanbul'un birçok semtindeki camide muhabirler halkın Türkçe Kur'an tilavetine tepkilerini izlemişler, gün gün hangi camilerde Türkçe okunacağını programları yayınlanmıştır. Başta Yasin olmak üzere birçok surenin Türkçe metinleri gazete tarafından yayınlanmış halkın Kur'an-ı Kerim'i ilk defa kendi dillerinde dinleyip, anlayabilmelerinden duydukları yoğun hisler duygusal ifadelerle aktarılmış, halkın görüşlerine de yer verilmiştir:

“Hafız Zeki Bey’in okuduğu Kur’an camide bulunanları pek fazla mütehassis etmiş ve samiinden ihtiyar bir hanım: ‘- Allah Gazimize dünya durdukça çok ömür versin. Bize Kur’anımızın manasını da öğretti. Aklımın erdiği gündenbergi namaz kılar, dua ederim. Fakat ne yaptığımı, neler söylediğimi ben kendim de bilmezdim.’ demiştir.” (“Türkçe Kur’an”, 1932).

Gazetede Kur’an-ı Kerim’in Türkçe tercümesi ve Türkçe ezan meselesinin kendisi kadar halktaki yansımasının da izlendiği görölmektedir. Halkla yapılan röportajlar ya da gözlemlerin tamamen müspet olduğu, halkın yoğun ilgi gösterdiği izleniminin yanı sıra, adeta dini bir aydınlanma havasının yaşandığı hissedilmektedir.

Din dilinin Türkçeleştirilmesi meselesi esasında İslam’dan çıkmadan millî bir din elde etme yolundaki say ü gayretin göstergesidir. Cumhuriyet yönetimi ve aydınlarının atacakları hiçbir adımın dinden bağımsız olamayacağını anlamaları ile halkı da bu yönde yönlendirmeye çalışmalarına gazete sayesinde kronolojik bir biçimde şahit olmak mümkündür. Yalnız bu yapılırken bir yandan röportajlar ile halkın ya da yazılarıyla aydın kesimin ve bir yandan da gizlice Arapça eğitiminin verilmeye devam edilmesi ya da ulemanın menfi yönde görüş beyan etmesine şahit olunmaktadır.

1.4. Görseller Üzerinden Din Algısı ve Değişimi

Gazetede anlatılan konuların öneminin özellikle de etkileyici çizimlerle pekiştirildiği görölmektedir. Osmanlı yöneticilerinin, Saltanatın, Hilafetin ve Cumhuriyet öncesi ile ilgili pek çok kurum ya da kavramın menfi bir şekilde sembolize edildiği görsellerde belirli kalıplara başvurulduğu görölmektedir. Örneğin; ceset, hortlak, canavar ya da korkunç suretli insanlar hep geçmişi temsil ederken tam tersi semboller de hal-i hazırda sistemi karşılamaktadır. Sadece saltanat ya da hanedanı değil aynı zamanda dinî bir konumu olan bu sembolere karşı ilk dönemlerde dikkatli yaklaşıldığı görölmektedir. Sarık, pek çok karikatürde irticanın, modernizm düşmanlığının sembolü haline gelmiştir. Şapka kanunundan ve Şeyh Said isyanından sonra tamamen tek başına irtica sembolü olarak algılanmış ve özellikle de karikatürlerde kullanılmıştır.

Karikatürlerde sarıklı, cübbeli, sakallı adamlar sadece irtica ya da isyanın temsilcisi değil aynı zamanda Batıl inancın, dinin özünün bozguncuları olarak da tasvir edilmişlerdir. Sarıklarından Mevlevî, Nakşibendî, Halvetî, Bektaşî gibi tarikatlerin şeyhleri oldukları anlaşılan kişilerin Cumhuriyet’i temsil eden kadın figürünün üflediği bir boru ile savruldukları görölmektedir (“Batıl İtikadlara Paydos”, 1925). İrticayı sembolize eden en önemli figürün yılan olmasının yanı sıra (“İzmir’de Tevkifat”, 1930), onunla özdeşleştirilen sarıklı ve cübbeli hocaların farklı mizansenlerle tasvir edildiği de görölmektedir. Farklı versiyonları yayınlanmış bir karikatürde cübbesinde ya da sarığında “irtica” yazan bir hoca ilerlemeyi, gelişmişliği sembolize eden “teceddüd” yazılı treni durdurmaya çalışmaktadır (“Geriye Gitmek”, 1926).

Gazetede yer alan karikatürlerin din ile ilgili olanlarının çoğunlukla irtica meselesini işlediği görülmektedir. Dönemin din ile ilgili en önemli meselelerinden bir diğeri olan inkılaplarla alakalı karikatürlere de yer verilmekle birlikte irtica hem bu çalışmada incelenen dönem hem de Cumhuriyet tarihi boyunca karikatürlerde en fazla işlenen mesele olmuştur. Sadece gazetenin değil halkın bakışının, eleştirilerinin de yansıtıldığı bu görsel araçlar vasıtasıyla o dönemlerde ortaya çıkan irticaî sembolik klişelerin yıllarca aktararak devam ettiği bilinmektedir. Bugün hâlâ sarığın, din algısıyla ilgili menfi bir durum yaratmada kullanılmaya devam edilmesi bu tür görsel aktarımlar vasıtasıyla gerçekleşmiş ve görsel hafızada yerini almıştır.

Çizimlerdeki en önemli husus da çoğunlukla arka planda cami tasvirlerinin yer almasıdır. Camiler gazetede yer alan karikatürler ve çizimlerde en fazla görülen detaylar arasındadır. Cumhuriyet ile ilgili hemen her görselde mutlaka Sultanahmet ya da Ayasofya'nın silüetini görmek mümkündür. Örneğin, Türk-Macar muahedesini anlatan bir resimde Türkiye ve Macaristan'ı temsil eden kadınların arkasında cami silüetleri yer almaktadır ("Türk Macar", 1933). Bununla birlikte bazı çizimlerde geri kalmışlığın sembolü olarak tasvir edilmişlerdir. Cumhuriyet'in 11. yılı anısına çizilmiş olan manşetteki haritanın üzerinde yer alan Türkiye'nin geçmişteki gelişmemişliğinin tasvir edildiği resimde cami, gelişmiş Cumhuriyet döneminin anlatıldığı resimde ise fabrikalar mevcuttur ("Cumhuriyetimiz 11 yaşına bastı", 1933). Dinin bir yandan geçmişin, geri kalmışlığın temsilcisi olması ama bir yandan da kimliği temsil etmesi paradoksu, yazılar ya da haberlerin yanı sıra görsellerde de fark edilmektedir. Günümüze de tevarüs eden bu ikilem aslında pek çok meselenin temelini teşkil etmektedir.

Gazetenin ilk yıllarında yer alan fotoğraflar ise dönemin en fazla odaklanılan konusu olan irtica meselesi ile ilgilidir. İrticaî faaliyetlerin faileri olarak tanımlanan kişilerin dinî kisve ile yayınlanan fotoğrafları, günümüze kadar gelen din algısının pek çok yönünü de açıklayıcı mahiyettedir. Fotoğraflar dönemin dinî yaşantısı hakkında nispeten de olsa bilgi veren ve aynı zamanda gazetenin de din algısının değişimini yansıtan en somut araçlardır. Bununla birlikte Cumhuriyet rejiminde din meselesindeki algı kararsızlığının en açık görülebildiği mecradır.

Sarık takmanın sadece din görevlileri/ulema ile sınırlandırılmasıyla gazetenin ilk sayılarında görülen sarıklı devlet yetkilileri ya da üniversite hocalarının fotoğraflarına, şapka kanunundan sonra gazetede yer verilmemiştir. Diğer tüm Cumhuriyet ilke ve inkılaplarının uygulamalarında olduğu gibi şapka kanununun yürürlüğe girmesiyle gazetenin görsellerinde de düzenlemeye gidilmiştir. Sarıklı herhangi bir fotoğrafa yer verilmemekle birlikte daha önce sarıklı bir şekilde yayınlanmış fotoğraflar da yeniden düzenlenerek kullanılmıştır. Örneğin, hava durumu ile ilgili kendisiyle sürekli mülâkat yapılan medrese kökenli Rasathane Müdürü Fatin Bey'in (bkz. Mehmet Fatih Gökmen) şapka kanunundan önce verilen fotoğrafları sarıklı iken daha sonraki yıllarda kullanılan aynı fotoğrafın sarık kısımları kesilerek yayınlanmıştır. Hatta ilerleyen yıllarda Fatin

Efendi’nin mülâkatlarında aynı fotoğrafın üzerine çizimle şapka eklendiği görülmektedir (“Fatin Bey”, 1933).

(“Rasathane Müdürü”, 1925) (“Şiddetli Kış”, 1930) (“Fatin Bey”, 1933)

İrtica ya da mürteciler gazetede diğer görsellerde olduğu gibi fotoğraflarda da en fazla yer alan konulardandır. Şeyh Said olayı başta olmak üzere özellikle 1925’te Şeyh Said ve 1930’da Menemen olaylarının faillerinin dini kisveli fotoğraflarının günlerce gazetenin ilk sayfasında yayınlanması din algısı ve değişimi bağlamında birçok meseleyi ortaya çıkarmıştır. Tarikat ehli ya da medrese çıkışlı hocaların irtica suçlamasıyla fotoğraflarının yayınlanması hem temsil ettikleri makamlar hem de kıyafet üzerinden dönemler arası din algısı değişimini yansıtmaktadır. Nitekim Sivas Kongresi’nde Atatürk’ün şeyhlerle (Kara, 2008, s. 263) ya da 1919’da hükümet konağı önünde hoca efendilerle dua ederken çekilmiş olan fotoğraflarından (“Ankara’nın En Büyük”, 1932) birkaç yıl sonrasında görülen algı farklılığı dikkat çekicidir.

(“Gazi Hz.”, 1930) (“Reisicumhur Hz.” 1931)

Kadın kıyafetlerinde ise şapka kanunu benzeri bir kanuni düzenleme yapılmamakla birlikte peçe ya da çarşaf ile ilgili yerel meclislerin, kurumların ya da bazı şehirlerden gelen kadınların aldıkları kararların haberlerine rastlanmaktadır (“Trabzon’da Peçe”, 1926; “Trabzon’da Kadınlar”, 1928). Çarşaf ya da peçenin geri kalmışlığın, esaretin sembolü olduğuna dair yorumlara rağmen bu çalışma boyunca esas alınan sayılarda modern-Müslüman kadın kavramı vurgulanmakla beraber çarşaf/peçeli kıyafetli fotoğraflara da gazetede yer verilmeğe devam edildiği görülmektedir. 1930’lu yıllarda günlük hayatta çarşafın hatta peçenin kullanımı devam etmiş, gazetede de bu kıyafetleri kullanan

kadınların fotoğraflarına yer verilmiştir. Hatta Atatürk'ün Bursa'da çarşafli bir hanımı dinlerken fotoğrafı da “Gazi H. nin Halkla Temaslarından Bir İntiba” başlığı ile yayınlanmıştır (“Reisicumhur Hz.” 1931). Daha da dikkat çekici olan 1931 gibi geç bir tarihte başka bir haberin fotoğrafının altında Edirne’de tasarruf haftası dolayısıyla gösteri yapan grubun içerisindeki çarşafli kadınların gazete tarafından “çarşafli hanımlarımız” olarak tanımlanmasıdır (“Dikkate Şayan”, 1931).

(“Dikkate Şayan”, 1931)

Dinî yaşantı, inkılapların seyri gibi hususlarda hem gazetenin tavrı hem de halkın tutumunun en somut şekilde fotoğraflar vasıtasıyla izlenebildiği görülmektedir. Gazetenin bir yandan esaret olarak tanımladığı çarşafı, diğer tarafta “çarşafli hanımlarımız” olarak tanımlamasında olumlaması ya da sarık ya da Arap harflerini fotoğraflardan silme çabası tam anlamıyla değişemeyen, ikilem içerisinde bir din algısı profili sunmaktadır. Halkın ise tam tersine fotoğraflar vasıtasıyla verdiği intiba din ile Cumhuriyet rejimi arasında bir tezatlık yaşamadığı, dinlerini yaşamalarına izin verildiği ölçüde yönetimi benimsedikleri şeklindedir.

2. Kavramlar Üzerinden Din Algısının Değişimi

2.1. Din/İslam

Gazetede din ya da İslam terimlerine yönelik söylemleri birkaç grupta incelemek mümkündür:

2.1.1. Din Üzerinden Kendini ve Ötekini Tanımlama

Türk ve Müslüman kavramlarının birbirleri yerine kullanılması Türklerin Batı ile ilk irtibatlarından itibaren devam edegelen bir tanımlamadır (Kumrular, 2010, s. 98). Bu iki kavramın birbirlerinin yerine kullanımı Türkler tarafından da benimsenmiştir. Gazetede, incelenen süre içerisinde özellikle mübadele dönemi olaylarında Türkler yerine *Müslümanlar* ya da *İslamlar* çokça görülen bir betimlemedir (“Yunanlılar İslamların”, 1924). Ülke içerisinde de kimlik tanımlanmasının din üzerinden yapıldığını yine gazetede birçok haber vesilesiyle anlamak mümkündür. Örneğin; sokağa bırakılan bir bebeğin etnik kökeni değil kundağa bırakılan ipuçlarından ya da denizde bulunan bir cesedin *İslam* olduğunun belirtilmesi, santralde için çalışan arayan reklamlarda *İslam hanımları*

ifadesinin geçmesi (“Genç Hanımefendiler”, 1926), caddede kendilerine laf atılan kadınların muhadderât-ı İslamiye olarak (“Kadınlara Sarkıntılık”, 1926) ya da intihar eden birini herhangi başka bir özelliği ile değil *Müslüman hanım* olarak tanımlanması, Paris’te güzellik yarışmasına katılıp, Cezayir’i ziyaret eden Naşide Saffet hanım bir *Türk Müslüman kızı* olarak tanımlanması gibi (“İntihar Teşebbüsleri”, 1925; “Kraliçe Cezayir’e”, 1931).

Gazetenin haber dilinde ülkede yaşayan gayrimüslim azınlık dışındaki yabancı nüfusun milliyetlerinden ziyade dinleri ile tanımlandıkları görülmektedir. Örneğin, Beyoğlu’nda gizli bir telsiz tesisatı kurmuş ajandan bahsederken Viktor Hemaın isimli Hristiyan şeklinde tanımlanmıştır (“Gizli Bir”, 1924). Batılı ise Hristiyan şeklinde tanımlarken İslam coğrafyasından ise mensup olduğu halk ile tanımlama yapılmıştır. Yahudiler ise Musevi şeklinde tanımlanmıştır (“Esrarengiz Bir”, 1926).

2.1.2. Cumhuriyet’in Temellerinde Din Olgusu

Cumhuriyet kadrosunun hem devraldığı ülke işleyişinin dini alt yapısı hem de halkın din ile bağlantısının bilincinde olması, başından beri atılan tüm adımların bir şekilde din ile irtibatlı oluşunu açıklamaktadır. Tüm söylemlerinde *dinin cemaat ve cemiyet hayatında kuvvetli bir bağ rolü oynadığı* yani içtimai işlevi en önemli tema olmuştur. Devletin bekasını dinin bekasıyla, devlete sahip çıkmayı dine sahip çıkmayla örtüştürmeleri dinin işlevinin bilincinde olmalarından kaynaklanmaktadır. Daha sonra irticai faaliyet ya da sembol olarak tanımlanacak pek çok şey Cumhuriyet’in ilk yıllarında lüzumlu görülmüştür.

Cumhuriyet döneminde din ile ilgili en önemli tartışmalardan biri “*Cumhuriyet ile din arasında ayrılık var mıdır?*” sorusu çerçevesinde gerçekleşmiştir. Buna cevabın çeşitli yazılar, yorumlar vesilesiyle “*kesinlikle yoktur*” şeklinde verildiği görülmektedir. Cevapların hepsinde Cumhuriyet halk için ve dinin de halkın zaruri ihtiyaçlarından biri olması, halkın hayatında önemli bir yere sahip olması Cumhuriyet için dini kaçınılmaz kılmakta olduğu yorumu ön plana çıkmaktadır. Nitekim dönemin din konusundaki karmaşık düşünce yapısını yazılar üzerinden takip etmek mümkündür ki bu durumu en net Yunus Nadi örneği üzerinden görebiliriz. Kendisini *Türk-Müslüman* olarak tanımlayan Yunus Nadi, aynı yazısında dinlerin -uzun bir zaman insanlık için geçerliliği olsa da- eninde sonunda yok olacağını belirtmiştir. Bu yok oluşun her din için ama özellikle de akla karşı nakli üstün tutanlar için kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir (“Ramazan Tecrübelerimiz”, 1928).

Din ile ilgili tartışmalar eninde sonunda –bu kadar radikal değişim yaşayan bir milletin- İslam dininden vazgeçip geçmeyeceği noktasına gelmiştir. Özellikle Batı’dan gelen, Türklerin inkılaplar neticesinde dinlerini de değiştirebilecekleri yorumlarına şiddetle mukabele edildiği görülmektedir. “*İslam dininin ne kusuru var ki?*” başlıklı yazısına Yunus Nadi “*Türklerin dinlerini değiştirmesi düşünülemez! Böyle bir düşünce Türk inkılabının ciddiyet ve azametinde bühtandan başka bir şey değildir.*” diyerek başlamıştır (Yunus Nadi, 1928, s. 1). Aslında Ahmet Haşim’in *Times* muhabirine verdiği bu minvalde bir röportajı üzerine kaleme aldığı bu yazısında İslam dininin Hristiyanlık karşısında Türk milletinin din

değiştirmesini gerekli kılacak bir kusuru olmadığını, ki inkılapların dinde değişimi gerektirecek bir yapı arz etmemekte olduğunu, savunup her ikisini de eleştirmiştir (Yunus Nadi, 1928, s. 1).

Gazetede Cumhuriyet karşıtlarına ya da mürtecilere karşı en doğru İslam anlayışını Cumhuriyet yönetimi sayesinde elde edebilecekleri savunulmuştur. Mustafa Kemal nutuklarında mukaddesâtın ve dinin; teceddüde, medeni hayata karşı bir menfaat aracı olarak kullanıldığını ifade etmiştir (“Taassubla Mücadele”, 1924). Bu haberler dolayısıyla gazetede dinin hakiki yapısının bozulması ve bunun da halkı cehalete, ülkenin gelişimini engellemesine yönelik endişeyi görmek mümkündür. Gazetede içtimaî görevi olmakla tanımlanan dinin, hurufât, İsrailiyyât gibi aslında olmayan unsurlardan temizlenmesinin aynı zamanda kötü emellere kolayca alet edilmesinin de önüne geçileceği vurgulanmaktadır (Yunus Nadi, 1928, s. 1).

2.1.3. Milli Din Düşüncesi

Hilafetin ilgasıyla birlikte Türklere özgü bir İslam anlayışı açık bir şekilde dile getirilmeye başlanmıştır. Devralınan devlet yapısı her yönüyle dinle bağlantılı olması ve dinin halk üzerindeki etkisi düşünüldüğünde dinin de inkılaplardan payını alması kaçınılmazdı. Esasında tüm bu tartışmaların Osmanlı'nın son dönemlerindeki modernleşme hareketleri çerçevesinde şekillenen fikir akımlarının izlerini taşıdıkları görülmektedir. II. Meşrutiyet'ten itibaren modernleşme karşısındaki tutumların ortaya çıkardığı akımlardan *Baticılık ve İslamcılık ideolojilerinden beslenmekle birlikte, ulus-devlet formu içinde homojen bir toplum yaratma gayretinde olan ve dinin millileştirilmesi fikrini savunan Türkcülüğün* devamı olduğu görülmektedir (Mardin, 1991, s. 17).

Gazetede sürekli vurgulanan dinin içtimaî bir müessese olduğu kabulü, dinin millî olması gerektiği anlayışını da beraberinde getirmektedir. İranlıların Araplar'a karşı askeri güçle mukavemet edemeyince bunu din ile başardıkları aktarılmaktadır. İslam dinini kabul etmekle birlikte İranlıların Hazreti Ali şahsında kendi fikirlerini yükledikleri bir lider ve dolayısıyla milli bir din yarattıkları ve Türklerin de benzer şekilde İslâm dinine milli bir hususiyet vermelerinin gerekliliği ifade edilmiştir (Yunus Nadi, “Hayatta Tekâmül”, 1932, s. 1).

2.2. İrtica

İrtica kavramı Cumhuriyet gazetesinde din algısı çerçevesinde karşılaşılan en baskın kavramdır. Literatüre Meşrutiyet döneminde “*irticaî hareketler*” şeklinde girmiş, 31 Mart Vak'ası başta olmak üzere birçok hadiseden sonra II. Meşrutiyet'e karşı olanlar ya da II. Abdülhamid'i tekrar yönetime geçirmek isteyenleri tanımlamak için kullanılmıştır (Tanpınar, 2007, s. 408). Osmanlı'da gerileme dönemi ile birlikte “*geçmişteki refaha öykünme*” gibi anlamlarda kullanılan irtica kelimesinin anlamının müspetten menfiye dönmesi, II. Meşrutiyet ile devlet sistemindeki değişimlerle başlamıştır. Kelime daha

sonra, Batılı hukukî ve siyasî düzenlemelerden alan yeni sisteme karşı meşruiyetini dinden alan geleneksel sistemi destekleyen dinî söylemli muhalif grupları tanımlamada kullanılmıştır. Nitekim muhalif gruplar İrtica kelimesi ile tanımlanan bu geriye dönüş isteği Cumhuriyet döneminde de Meşrutiyet’teki şekli ile -hatta kapsamı daha da genişletilerek- algılanmaya devam etmiştir. Cumhuriyet döneminde *irtica* anayasasının değiştirilip yerine dinî esaslara dayalı eski devlet düzenini getirmek istemek ve bu yolda faaliyet göstermek anlamında kullanılmıştır (Sitembölükbaşı, 200, s. 458).

Silifke Hadisesi/Hoca Askeri Olayı, Şeyh Said İsyanı/Genç Olayı ya da Menemen Hadisesi/Kubilya Olayı, gazetede irtica kavramını -beraberinde din ve dini meselelerle birlikte- gündeme getiren ve etkileri hâlâ devam eden olaylardır. Bu hadiseler ile birlikte yurdun birçok yerinde yönetime karşıt propagandalarda ve faillerinin İstiklâl mahkemelerine gönderildiği haberlerindeki artış olduğu görülmektedir. Bu propagandalarda Cumhuriyet hükümetine yönelik dini toplumsal yaşamdan silmeye çalıştığı yönündeki ithamlar oldukça önemlidir. Bunların içerisinde hitan (sünnet)’ın kaldırılacağı, dini kitapların yakılacağı (“İrtica Propagandaları”, 1925); İstiklal mahkemelerindeki şahitlerin iddialarına göre Terakkiperver Halk Fırkası üyelerinin şeriatı ihya edeceklerini, dinsizliğin kalkacağını vadedmeleri (“Terakkiperverler Nasıl”, 1925); camilerde hükümete isyanın farz olduğunu bildirmek (“Şeyh Said Melunu”, 1925), şeriatın kalmadığı, dinin kalmadığı, nikâhın ortadan kalktığı; kız mekteplerinde İslamiyet’e mugayir şeyler olduğu, kızların piyano çaldığı, erkeklerin keman çaldığı, sabaha kadar musahabet ettikleri (“Şeyh Said ve Hempâlarının”, 1925); medreselerin, muhakeme-i şeriyenin, meşihâtın, men’-i müsekkirât kanununun ilga edilmesi, nikâhta talak ahkâmının değiştirileceği vb. iddialardır. Hatta Şeyh Said bu iddialara müdafaasında bu iddialar dolayısıyla hükümete başvurmak ve bu durumdan rahatsız olduklarını bildirmek istediklerini belirtmiştir (“Şeyh Said Melunu”, 1925).

2.3. Hilafet

Osmanlı devleti için Hint’ten Balkanlara, Hicaz’dan, Kuzey Afrika’ya, Şii dünyası dahil yeryüzündeki bütün Müslümanları fiilen ve fikren yönetme, etkileme, hâmleri olma vb. iradesine sahip olma anlamına gelen hilafet (Kara, 2019, s. 51), aynı zamanda Osmanlı yönetimine hem dahilî hem de haricî açıdan meşruiyet kaynağı veren bir gücü temsil ediyordu. Bir temsil müessesesi olan hilafet ile birlikte halife; Allah’ın ya da Hz. Muhammed’in hatta şeriatın temsilcisi, Müslümanların da hamisi olarak tanımlanmıştır (Kara, 2019, s. 40).

Hilafet ile ilgili tartışmalar -pek çok meselede olduğu gibi- Cumhuriyet dönemine has değil, Meşrutiyet hatta Tanzimat dönemi mirası olan meselelerdendir. Hilafet meselesinin gündeme gelmesi ile yeni rejim arayışları arasında kuvvetli bir bağlantı bulunmaktadır. Nitekim Kanun-i Esasi (Özcan, 1997, s. 11) ve meclis ile halifenin/hilafet kurumunun yetkileri sınırlandırılacaktır. Burada laik düzenlemelerin şer’î düzenlemelerin üzerinde bir konuma çıktığı da görülmektedir (Kara, 2019, s. 31). Gerek gazetede ki haberlerde gerekse

makale ve tefrikalarda da benzer ifadelerin yer aldığı görülmektedir. Fakat bu durumu mevcut düzene uydurmak ve halk tarafından kabulünü kolaylaştırmak için dindeki yerini gösteren, dine muhalif olmadığını gerek ayet ve hadislerle gerekse İslam tarihinden örneklerle ispat eden çabalar olmuştur. Örneğin, Adliye Vekili Seyyid Efendi'nin gazetede tefrika halinde yayınlanan mecliste okuduğu nutuk, esasında halifelik'in meşru bir kurum olmadığını ispatlamaya çalışmıştır. Böylece hilafetin ilgasına yönelik –tıpkı kanuni esası ya da meclis gibi- din merkezli muhalefetin önüne geçmek, endişeleri ortadan kaldırmak amaçlanmıştır (Kara, 2019, s. 38).

Millî mücadeleyi, ülkenin kurtuluşu ve bekâsını ittihad-ı İslam ve hilafet üzerine bina edilmiş bir dil üzerine kuran bir kadronun zaferle birlikte Osmanlı/hilafet ile irtibatını koparması (Kara, 2019, s. 52) ve dolayısıyla din dilinde, algısında bu kadar kısa sürede değişim/dönüşümün benimsenmesi Türkiye Cumhuriyeti'nin sonraki yıllarında pek çok meselede etkisini gösterecek mühim bir meseledir. Cumhuriyet rejiminin; mesuliyetinden kurtulma isteği olarak gördüğü hilafetin ilgası meselesi o dönem İslam dünyasından ayrılmak olarak yorumlansa da bu çalışmada incelenen yıllarda öyle bir çaba olduğu görülmemektedir. Nitekim hilafetin devam etmesi demek, Atatürk'ün Nutuk'ta saydığı Çin'den Fas'a kadar tüm İslâm dünyasının hâmisî ve Batı ile bitmeyen bir mücadele anlamına gelecekti. Ayrıca gazetede hilafetin kaldırılmasını meşrulaştırmada ileri sürülen en önemli argümanlar, artık işlerliğini kaybetmesine yöneliktir (Seyyid Bey, 1924, s. 2). Hilafetin kaldırılmasını meşrulaştırmada kullanılan “*artık yaptırım gücünü*” kaybetmesi vurgusu ya da Türkiye'yi İslâm'dan değil ama İslâm dünyasından ayırıştırma çabası, Batı karşısında İslâm dünyasının yaşadığı hezimetini unutma ya da tekrar yaşamama isteği olarak okunabilir. Zaten son iki yüzyıldır aydınların gerek Batılı terimleri dönüştürüp benimsemeleri ya da din dilini/terimlerini dönüştürmeleri, değiştirmeleri hem Müslüman kalıp hem de Avrupalı olmaya çalışma çabası olarak yorumlanmıştır (Kara, 2019, s. 92). Türkiye'nin kendini kurtarma stratejisi olarak da algılanabilecek bu tutumu hem din diline hem de din algısına yansımıştır. Müesseseler, hanedanlar ilga edilmiş olsa da yüzyıllardır devam edegelen geleneği tasfiye etmek/dönüştürmek ancak *algının* değişimi/dönüşümü ile kalıcı hale gelebilecektir.

2.4. Laiklik

Türkiye özelinde Laiklik 1937'de benimsenmiş olsa da tarihi Gülhâne Hattı-ı Hümayunu'na yani hukukî yapıdaki ilk düzenlemelere kadar gitmektedir (Küçükcan, 2003, s. 62). Kanun-ı esasi ile de artık laik mevzuâtın, şer'î hukukun üzerinde bir konuma çıktığı, meşrutiyetin ilanıya da kuvvetler ayrılığının gerçekleştiği kabul edilmektedir (Kara, 2019, s. 35). Resmî olarak ilan edilmemiş olsa da *şer'iyye ve evkâf vekâleti* ile *hilafetin ilgası* sonrasında hem dönemin aydınları hem de yöneticilerin yeni rejimi laik bir yönetim olarak tanımladıkları görülmektedir.

Gazetede belirli aralıklarla ve özellikle irticaî faaliyet meselelerinin gündemi belirlediği zamanlarda laikliğin tanımı üzerinde durulduğu görülmektedir. Laiklik üzerine ayrıca Teşkilât-ı Esasiyye’den “Devletin dini din-i İslam’dır” maddesinin çıkarılması öncesi ve sonrasında da yoğun yazılar yazıldığı görülmektedir (Aydın, 1990, s. 190). Laik hükümetin, dini sınıfa mahsus olmayıp, halk hükümeti anlamına geldiği (Mehmet Ubeydullah, 1928/1, s. 2) ya da laikliğin dinin tasfiyesi değil bilakis dinin alet olduğu siyasetten arındırılması düşüncesinin din ve laiklik ile ilgili tüm meselelerde ifade edildiği görülmektedir. Mecliste dahi laik kelimesinin “Lâ dini” anlamına gelmediğine yönelik uzun açıklamalar yapılmıştır (“Dahiliye Vekaleti”, 1925). Yunus Nadi, laik Cumhuriyet idaresi ile halka inanç ya da ibadet ile ilgili herhangi bir engelin konulmadığını, bilakis artık daha *pür ve bilinçli* bir din anlayışına sahip olduklarını belirtmiştir (Yunus Nadi, “Din ve Dünya”, 1925).

Laiklik kavramı birçok cepheden tartışılmakla birlikte en fazla gündeme gelen meseleler; “devlet/hükümet”in dini olur mu ve dini “alet edilme” ameliyesinden kurtarma olmuştur. Gazetede her iki konunun da birbirleriyle irtibatlandırılarak laikliğin devletin dinsizleşmesi değil, bilakis dinin devleti idare edecek olanların elinde bir alet olmasını engellemek anlamına geldiği ifade edilmiştir (“Din Ayrı”, 1928). Medrese çıkışlı bir mebus olan Mehmet Ubeydullah Efendi İslam’da dinin, dünyanın kendisi olduğunu ama Türkiye Cumhuriyeti’nde halkı dinin tasallutundan kurtarmak için dini dünyadan ayırmak gerektiğini ve özellikle neden devletin dininin olmaması gerektiğini dini kaynaklara dayandırarak açıklamıştır (Mehmet Ubeydullah, 1928/2, s. 2). “Halkın faydası” ilkesi laikliğin kabulü ve halka anlatımında da en fazla üzerinde durulan konu olmuştur (Mehmet Ubeydullah, 1928/3, s. 2). İsyanlarda sanki din ortadan kaldırılmış gibi propaganda yapıldığı halbuki itikat ve ibadette herhangi bir müdahale olmadığı/olmayacağı sürekli vurgulanmıştır (Yunus Nadi, 1931, s. 1).

Gazetede laiklik ülkede İslam dini özelinde görülse de diğer dinler için de uygulandığına dair haberler mevcuttur. Yabancı ve azınlık okullarında çelipâ-yı İsa’nın (haç) bulundurulmasının yasaklanması bu duruma örneklerden birisidir. Ülkede hâkim din ile ilgili müesseselerde bu denli köklü düzenlemeler yapılırken başkalarının, hedefi akide ve iman olacak tedrisât yapmasına izin verilemeyeceği ifade edilmiştir (Yunus Nadi, 1924, s. 2). Bu arada ülke içinde gayrimüslimlerin ya da ülke dışındaki Müslümanların laik uygulamaları da övgü dolu ifadelerle yayınlanmıştır (“Museviler Din”, 1925). Yine Türkiye’nin laikliği benimsemesi ile Avrupalılaşıma yolunda ilerlediğine dair Batılılar tarafından söylenen ifadeler ne denli gururla yayınlansa da (“Alman Sefiri”, 1931) laiklik uğruna ülke aydınları tarafından teklif edilen düşüncelere şiddetle karşılık verilmiştir. Örneğin, Abdullah Cevdet tarafından laik vaziyet-i medeniyyede olan İtalyanlar, ülkeye getirtirilirse “kanlarını kanlarımıza ilave ederek” Türklüğün daha medenî bir seviyeye çıkacağı nazariyyesi Kılıç Ali Bey tarafından uzun bir yazı ile tel’in edilmiştir (Kılıç Ali Bey, 1931, s. 2).

2.5. Cihad

Gazetede dönemin din algısını yansıtan en önemli kavramlardan birinin de *Cihad* olduğu görülmektedir. Gazetede kullanılan anlamı çoğunlukla İslâm literatüründeki Müslüman olmayan unsurlarla savaşmak tanımına tekabül etmektedir (Topaloğlu, 1993, s. 531). 1. Dünya savaşında sıkça dile getirilen kavram, beklenen sonucu vermemesi nedeniyle hilafetin ilgasına götüren sürecin hazırlayıcısı olmuştur (Ayaydın, 2015, s. 68). Gazete bu kullanım şeklini hâlâ devam ettirmiş ve Fransa, İngiltere gibi devletlerin hal-i hazırda sömürgelerinde çıkan karışıklıkları *cihad* ve bu devletlere karşı savaşan kuvvetleri de *mücahidler* olarak tanımlamıştır. Örneğin, Fas'ta İspanya'ya karşı başlatılan kıyamın yakından takip edilip, desteklendiği görülmektedir ("*Fas Mücahidîn*", 1924).

Özellikle *mücahede* terimini, Atatürk'ün -gazetede yer alan T.B.M.M'deki konuşmalarına dair yazılarda- milli müdafaada düşmanlara karşı sıklıkla kullandığı görülmektedir. Gazetede ayrıca cihad olarak tanımlanan Kuva-yı Milliye dönemi olaylarında mücadele eden kişiler için de *mücahid/mücahede* terimlerini kullanılmaktadır. Şeyh Said olayı gibi Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı başlatılan isyanlar da asiler tarafından halkı ikna etmek için *mukaddes cihad* olarak tanımlanmıştır ("*Şark'ta Vaziyet*", 1930). Benzer şekilde ülke dışındaki Osmanlı hanedanı mensupları da Türkiye Cumhuriyeti aleyhine faaliyetlerini *mücahede* olarak tanımlamışlardır ("*Hilafetçiler Paris'te*", 1924). Atatürk de halka hitaben beyannamelerinde Cumhuriyet aleyhine din adına yapılan isyanlara karşı verilen mücadeleyi *mücahede* olarak tanımlamıştır ("*Gazi'nin Cevabı*", 1925). Yine Ankara İstiklal mahkemesinin de halka yönelik bir beyannamesinde tıpkı milli mücadele döneminde olduğu gibi devlete yönelik isyanların da ancak *milli cihad* ile tasfiye edileceği belirtilmiştir ("*Ankara İstiklal*", 1925). Gazetede cihad kavramı, irticaî faaliyetlerin gündemi belirlediği zamanlarda taassubla, cehaletle ve hatta mazi ile mücadele anlamında da kullanılmıştır ("*Taassubla Mücadele*", 1924). Böyle durumlarda cihad teriminin özellikle seçildiği aşikârdır. Gazetede kullanılan bu kavramdan da anlaşıldığı üzere, güçlü ve kutsî anlamı dolayısıyla cihad kavramı, diğer dinî menşeli kavramların aksine müspetten menfiye dönmemiş, tam tersine yine muharrik gücünden yararlanılmak istenilmiştir. Bu çalışmada incelenen dönemde cihad kavramının geleneksel olarak gayrimüslimlere karşı mücadele anlamı hâlâ korunurken, buna ilaveten devlet otoritesine dini söylemleri kullanarak isyan edenlere karşı mücadelede de kullanıldığı görülmektedir.

2.6. Teceddüd

"Yenileşme" anlamına gelen *teceddüd* kelimesi, Türk modernleşme tarihinin İslam düşüncesi tarihinden aşına olduğu bir kavramdır. Canlılıkta mevcut olan değişim, dönüşümün başta din olmak üzere tüm içtimâî kurumlar için de kaçınılmaz olduğu düşünülmüştür (Aydın, 1991, s. 300). Aksi takdirde değişen zamana ayak uyduramayıp yok olup gitmeleri söz konusudur. Gazetede de sıklıkla karşılaşılan bu kavram; *inkılap*, *temeddün*, *terakki* gibi kavramlarla birlikte zaman zaman onların yerine de kullanılmıştır.

Hatta teceddüd bir milletin kaderini belirleyen bir ölçüt olarak görülmüş, teceddüdü benimsemeyen milletlerin yok olmaya mahkûm oldukları savunulmuştur (Yunus Nadi, “Teceddüd Aleyhtarlığı”, 1925, s. 1). Teceddüd ile gerçekleşecek dönüşümde ise ölçüt Batı’dır ve Türkiye Batı tarafından bu konuda Doğu’nun öncüsü olarak tanımlanmıştır (“Yeni Türkiye”, 1931). Aynı zamanda hilafet ve saltanat taraftarlığı da teceddüd karşıtlığı olarak tanımlanmıştır (Yunus Nadi, “Teceddüd Aleyhtarlığı”, 1925, s. 1).

Gazetede teceddüd kavramı; eski-yeni, ahlakî-ahlak dışı gibi tartışmalar çerçevesinde de ele alınmıştır. Örneğin; İstanbul mebusu Hamdullah Suphi Bey, Erzurum mebusu Hoca Ziya Efendi’nin ülkedeki teceddüd hareketlerinin ahlaksızlığa sevk ettiğine dair iddiaları ve teceddüdü bir takım seyyiât ve melunât olarak tanımlası üzerine meclisteki konuşmasında yeninin eskiden, ilerlemenin geri kalmaktan daha ahlakî olduğuna dair örnekler vermiştir (“Meclis’te Teceddüd”, 1925). Atatürk de taassubun ülkeyi her an kurbanlık koyun vaziyetine getireceğini ve dolayısıyla da medeniyeti, teceddüdü takip etmenin bir zorunluluk olduğunu belirtmiştir (“Büyük Halaskâr’ın”, 1925).

Teceddüd’ün Cumhuriyet döneminde hayatın her alanında yapılan yenilikler, dönüşümlerde kullanılan ortak kavram olduğu görülmektedir. Başta şapka meselesi olmak üzere teceddüd sahasına giren hemen her meselenin dinle alakalı olduğu görülmektedir. Şapka takan sivil birisi gazetede haber yapılmazken bir müftünün şapka takmaya başlaması “*Müftülerde Teceddüd*” ya da cemaate Türkçe namaz kıldıran bir imamı “*Müteceddid İmam*” başlıklarıyla çok önem atfederek haberleştirildiği, taltif edildikleri görülmektedir (“*Müteceddid İmam*”, 1926). Kadınların çarşaflarını çıkarmaları (“*Bir Teceddüd*”, 1929), Afrika yerlilerinin adetlerine benzetilen “sünnet”in kaldırılması (“*Sünnet Çocukları*”, 1929), tatil gününün Cuma’dan Pazar’a alınması (“*Cuma Yerine Pazar*”, 1929), Noel kutlamalarının bizde de yaygınlaşması (“*Noel Gecesi*”, 1929), asrî Müslüman mezarlığı yapılması (“*Şişli’de Asrî Bir*”, 1930), yeni yapılan bina planlarında kafeslerin kaldırılması (“*Kafesler Kalkıyor*”, 1930) ve hatta cenazelerin yakılması teklifleri (“*Cenazeler Yakılacak mı?*”, 1929; “*Ölülerin Yakılmasını*”, 1931) gazetede şekli teceddüd örnek ve tartışmalarından bazılarıdır. Hatta sadece şeklen değil, ilmen, fikren teceddüdün zamanın gerekliliği ve aynı zamanda *dünyasını imar etmeyenlerin ahireti mamur olacağına inanmak bâtil bir akidedir* ibaresi gereğince Allah’ın da razı olacağı bir durum olduğu belirtilmiştir (Selim Sırrı, 1925, s. 2).

Tüm bunlarla birlikte teceddüd uygulaması olarak yapılan ama gazetede eleştirilen durumlar da olmuştur. Örneğin, harf inkılabından sonra kamerî takvime gazetelerde yer verilmemesi gibi. Dini bayramlar, kandillerin yanı sıra Hâkimiyet-i Milliye bayramı bile kamerî takvime göre kutlanırken artık gazetelerde yer verilmemesi eleştirilmiştir (“*Kamerî Takvim*”, 1930). Hatta gazetede garplılaşma aşamalarından biri olarak tanımlanan Noel kutlamaları, Türk milleti ile dini ya da milli bir bağı olmayan ecnebi metalar olarak eleştirilip, *haram* olarak tanımlanmıştır (“*Hem Nalına*”, 1929). Yine kadın ve erkeklerin aynı yerde denize girmelerinin yasaklanması da bu duruma örnek verilebilir (“*Şile’de Erkeklerin*”,

1931). Dolayısıyla tecceddüd ile teamüllerin çatışmasında devlet ve toplum yönetiminde içtimaî düzen, fayda ilkesinin devreye girdiğini söylemek mümkündür.

Sonuç

Çalışmada Cumhuriyet'in kendinden önceki dönemlerin zihniyetinin bir taşıyıcısı olma misyonunu gazetede de açık bir şekilde görüldüğünü söylemek mümkündür. Ali Suavi'nin XIX. yüzyılın ortalarında hilafetten, kıyafete ya da Kur'an'ın tercümesine kadar din ile irtibatlı yenilikçi söylemleri ile Cumhuriyet dönemindeki söylemlerin tek farkı uygulamaya geçirilmiş olmasıdır. II. Meşrutiyet döneminde Kılıçzâde Hakkı'dan Celal Nuri Bey'e kadar dinde reformist düşünceleri olan kişilerin Cumhuriyet döneminde de mebus olarak mecliste yer almaları dönemin yönetici ve üst düzey tabakasının din algısını yansıtmaktadır. Halk için yeni ve radikal olan bu dönüşümler, üst tabakanın malûmu olan ve hem devletin hem de aynı zamanda dinin bekâsının tek kurtuluş yolu olarak görülmüştür.

Bu çalışmada, Cumhuriyet tarihi boyunca devam eden dinin hayatın her alanına sirayet etmiş yapısının, terakki -dolayısıyla zamana uyum- ilkesi ve "devletin ve milletin bekâsı" gereği bir zaruret olması durumunun din algısı ve değişimine yansımaları incelenmiştir. Günümüzde de etkisi devam eden bu durumun kurumlar ya da şahıslardan ziyade düşünce, olay ve kavramlar yoluyla aktarımı sabittir. Bu aktarım sayesinde -Türkiye'de basın ve özellikle de Cumhuriyet gazetesi gibi rejimin sözcüsü olan bir gazetenin oynadığı rol göz önünde bulundurulunca- bu izlek üzerinden geçmişteki din algısını basının, siyasetçilerin, düşünce hayatının ve aynı zamanda halkın nabzı üzerinden takip etmek mümkün olmuştur.

Dönemin öne çıkan olgu ve kavramları; cehalet, taassup gibi mazi ile irtibatlı, terakkiye engel tanımlamalarla karşılanmıştır. Sarık ya da hilafet gibi geçmişte temsil ettiği kurumsal ve toplumsal gücünün değişimini hem Cumhuriyet dönemi din algısındaki değişim hakkında yapılacak yorumlarda önemli bir paradigma olarak görmek mümkündür. Kur'an'ın Türkçe'ye tercümesi ya da irticaî isyanlar gibi birçoğu Cumhuriyet dönemi öncesine ait meselelere dair tartışmaların günümüzde de devam ettiği görülmektedir. Gazetede bu meseleler çerçevesindeki medreseli olsun olmasın tartışmalara dair yorum yapan dönemin önde gelen isimlerinin özellikle Kelâm, Tefsir, Fıkıh ve Akaid ile ilgili konularda ne denli donanımlı oldukları görülmektedir. Delillerini naslara dayandırırken aynı zamanda mutlaka din âlimlerinin görüşlerine/tasdiklerine de yer vermişlerdir.

Din ile ilgili düzenlemelere dair yorumlarda dinin içtimaî özelliği ve her içtimai müesseseye has olan *tekâmül*den nasibini alması gerekliliği ile dinin devletin bekâsı açısından önemi sürekli vurgulanmıştır. Dinî hayat ve ibadet şekillerinin ıslahını isteyenlerin, İslam dinine rağmen değil İslam dairesinde kalarak asrileşmeyi benimsedikleri görülmektedir. Gazetede din ile ilgili düzenlemelerin sadece devletin değil, aynı zamanda dinin de devamlılığı için savunulduğu görüşü hâkimdir. Tam tersini savunanlar yani mutad şeklin

devamını isteyenler de mürteci olarak algılanmış ve sadece devlet değil aynı zamanda din düşmanı/sapkın olarak görülmüşlerdir. Hem gazetenin hem de gazete üzerinden bireylerin din algısının bu iki çizgide şekillendiğini ve uzun yıllar benzer şekilde tevarüs ederek Cumhuriyet döneminin en büyük meselesinin temelini teşkil ettiğini söylemek mümkündür.

Her kademesi dinî söylemler, sembollerle örölü yüzlerce yıllık bir devlet geleneği ve medeniyet algısının değişimi Cumhuriyet dönemine mahsus bir süreç değildir. İmparatorluğun ve dolayısıyla dinin Batı karşısındaki bekâ sorunu, tüm bu süreci tetiklemiş ve yönetmiştir. Halifelik gibi kaynağı dine dayalı bir yönetim sisteminde değişimin din algısında da olmaması kaçınılmazdır. Yeni rejim hangi alanda düzenleme yapsa bir ucunun dine çıkması da bu durumla iltisaklıdır. Dolayısıyla yapılacak inkılapların, atılacak adımların hiçbirinin dinden bağımsız olamayacağını bu şekilde anlamak da mümkündür. Örneğin, cami silüetlerinin ülkeyi ve rejimi temsil eden her türlü çizimde yer alması, dinin yöneticiler için hâlâ en önemli meşrulaştırma aracı olarak görüldüğünün kanıtıdır. Bunun en önemli müsebbibi de halkın nazarında dinin önemi ve halka rağmen değil, halk ile asrileşmenin mümkün olacağını düşünmeleridir.

Dönemin din algısı ve değişimini rejimin sözcüsü olan gündelik bir gazete üzerinden takip ve analiz etmek daha önceki verilere farklı bir perspektiften bakmayı sağlamıştır. Gazetenin din dili, kullanılan kavramlar, olaylar, görseller, röportajlar, tefrikalar hatta reklamlar, cinayet haberlerindeki dinî motifler dönemin din algısıyla ilgili daha mikro bir bakış açısı kazandırmıştır. Örneğin, dönemin algısına yönelik siyasî tarihin baktığı bir Şeyh Said olayı ile gazetede o bölgede bir köylü ile olay üzerine yapılmış bir röportajdan ortaya çıkan sonucun birbirinden çok farklı olduğu görülmektedir. Kendi ve öteki tanımının bile Müslüman kimliği üzerinden yapıldığı bir dönemde dinin tasfiyesi değil, tadilinin söz konusu olduğu vurgulanmaktadır. Dinin zamanın gereklerine uygun hale getirilmesi, onu hurafelerden ya da kendi çıkarlarına alet etmiş sınıfların elinden kurtarma ve hem dini hem de halkı aydınlığa çıkarmak hatta asr-ı saadet dönemindeki pür, katışıksız haline kavuşturmak anlamına gelmekteydi. Batı karşısında İslam dünyasının hezimetinde bu değişime direnç de suçlanmış ancak sorunun dinde olmadığı ve zamana uygun değişimlerle sorunun çözüleceğine inanılmıştır. Dinin içtimai gücünü bilen bir yönetim kadrosu için de bunun aksini savunmak imkânsızdır.

Gazete sayesinde birkaç farklı veçheden takibin mümkün olduğu dönemin din algısının; hem yöneticiler ve önde gelen aydınlar için hem de halk için tek yönlü bir süreç olmadığı görülmektedir. Muhalif söylemler, isyanlara destekler ya da yeniliklere adaptasyonu süreç içerisinde izlemek mümkün olmaktadır. Üst tabakanın -Cumhuriyet öncesi düşüncelerine ve uygulamalarına bakıldığı zaman- algısında değil, söyleminde değişim olduğu, din algısının hâlâ reformcu, yenilikçi düzlemde ama dinden bağımsız değil, dinin reforme edilmiş haliyle yeni bir toplum inşası şeklinde olduğu görülmektedir. Halk ise hem çok kısa

zamanda hem de tüm benlik inşasının dayandığı geleneksel dinî müesseselerin her alanındaki değişimlere karşı farklı tutumlar sergilemiştir.

Bireysel düzlemde hem dönemin önde gelenlerinin hem de sıradan vatandaşın dinî kavram, meselelerle ilgili görüşlerini gazete üzerinden izlemek mümkün olmaktadır. İncelenen dönem özelinde kendini ve ötekini tanımlamanın din üzerinden yapıldığı, sadece Müslümandan Türk-Müslüman tanımlamasına evrilen bir tanımlamanın vurgulandığı, millî bir Türk-İslam dininin savunulduğu din algısında zikredilebilecek bazı değişimler iken, bir tanassur ya da ihtida ve hatta inkılapların din değiştirmeye kadar gitmesinin mümkün olabileceği iddiaları karşısındaki savunmacı tutumda din algısının kimliğe ne denli tevarüs ettiğini gözlemlemek mümkündür.

Kaynakça

- “Adana’da mürteciâne neşriyat: Abdülkadir Kemal’in Yeni Hezeyanları”. (1924, Teşrinievvel 3). *Cumhuriyet Gazetesi*, 1-2.
- Akil Şinasi. (1924, Eylül 25). “Kocası Tanassur Eden Bir Kadının Göz Yaşları”. *Cumhuriyet Gazetesi*, 2.
- “Aksaray Müftüsü’nün Türkçe Duası”. (1925, Teşrinisani 30). *Cumhuriyet Gazetesi*, 2.
- “Allah Benim Lisanımı Bilir! Gazi Paşa Kayseri’de Arapça Okuyacak Hoca’nın Yerine Bizzat Dua Ettiler”. (1924, Teşrinievvel 16). *Cumhuriyet Gazetesi*, 3.
- “Alman sefiri: Türkiye için yazdığı makede neler söylüyor?”. (1931, Kanunievvel 28). *Cumhuriyet Gazetesi*, 2.
- “Ankara İstiklal Mahkemesi Millete Hitaben Bir Beyanname Neşretti”. (1925, Mart 13). *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.
- “Ankara’nın En Büyük Günü”. (1932, Kanunievvel 28). *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.
- Ayaydın, R. (ed. Ali Aslan, Mustafa Selçuk), (2015). “Cihad-ı Ekber ve Sahadaki Etkileri”. *Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Aydın, Mehmet A. (1991). “Anayasa”. *TDVİA*. C. 3, İstanbul.
- Aydın, Mehmet S. (1991). “Elmalılı’da Teceddüd Fikri”. *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu*. Ankara.
- Ayten, A. (2012). “Kimlik ve Din: İngiltere’deki Türk Gençleri Üzerine Bir Araştırma”. *Adana: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C. XII, Sayı. 2.
- “Batıl İtikadlara Paydos Borusu”. (1925, Eylül 5). *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.
- “Ben de Müslümanım”. (1928, Haziran 5). *Cumhuriyet Gazetesi*, 5.
- “Bir Amerikalı İhtida Etti”. (1925, Mayıs 14). *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.

- “Bir İngiliz Müslüman Olmak İstiyor”. (1924, Ağustos 14). *Cumhuriyet Gazetesi*, 2.
- “Bir Teceddüd: Giresun’da kadınlar çarşafalarını çıkardılar”. (1929, Kanunisanı 5). *Cumhuriyet Gazetesi*, 3.
- “Büyük Halaskâr’ın, Millete Teceddüd Yolunu Gösteren Yeni Bir Nutku”. (1925, Ağustos 29). *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.
- “Cenazeler yakılacak mı?”. (1929, Kanunievvel 11). *Cumhuriyet Gazetesi*, 4.
- “Cuma Yerine Pazar”. (1929, Teşrinisanı 18). *Cumhuriyet Gazetesi*, 2.
- “Cumhuriyetimiz 11 yaşına bastı”. (1933, Teşrinievvel 29). *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.
- “Dahiliye Vekaleti Bütçesi Kabul Edildi”. (1925, Şubat 19). *Cumhuriyet Gazetesi*, s.1.
- “Din Ayır, Dünya Ayır”. (1928, Nisan 6). *Cumhuriyet Gazetesi*, s.2.
- “Dinî Bir İnkılap: Türkçe Kur’an”. (1932, Kanunisanı 21). *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.
- “Dikkate Şayan Canlı Bir Levha”. (1931, Kanunievvel 24). *Cumhuriyet Gazetesi*, 2.
- “Esrarengiz Bir İntihar: Bir Musevi Bakırköy civarından geçerken kendisini trenden atmıştır”. (1926, Temmuz 5). *Cumhuriyet Gazetesi*, 5.
- “Fas Mücahidinin Ordusunda İhtilal mi var?”. (1924, Teşrinisanı 22). *Cumhuriyet Gazetesi*, 3.
- “Fatin Bey sarsıntılarını yavaşladığını söylüyor”. (1933, Nisan 26). *Cumhuriyet Gazetesi*, 2.
- “Gazi Hz. ve Cumhuriyet H. Fırkası”. (1930, Teşrinisanı 29). *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.
- “Gazi’nin cevabı”. (1925, Mart 2). *Cumhuriyet Gazetesi*, 3.
- “Genç Hanımefendiler Reklamı”. (1926, Şubat 18). *Cumhuriyet Gazetesi*, 6.
- “Geriye gitmek için irticanın bulduğu son çare”. (1926, Kanunisanı 5). *Cumhuriyet Gazetesi*, 3.
- “Gizli Bir Telsis İstasyonu”. (1924, Haziran 14). *Cumhuriyet Gazetesi*, 5.
- Hanioğlu, Ş. (1993). “Baticılık”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 5, İstanbul: TDV Yayınları.
- “Hilafetçiler Paris’te Bir Gazete Neşrine Başladılar: “Mücadele” İsmi Taşıyan Bu Gazetenin İlk Nüshası Bu Hafta Çıkmıştır”. (1924, Ağustos 7). *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.
- “Hem alına hem mihına: Noel gecesi!”. (1929, Kanunievvel 25). *Cumhuriyet Gazetesi*, 3.
- “İntihar Teşebbüsleri”. (1925, Eylül 27). *Cumhuriyet Gazetesi*, 4.

- “İrtica Propagandaları”. (1925, Mart 10). *Cumhuriyet Gazetesi*, 3.
- “İzmir’de de tevkifat yapılıyor”. (1930, Kanunievvel 5). *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.
- “Kadınlara Sarkıntılık Edenler”. (1926, Mart 25). *Cumhuriyet Gazetesi*, 3.
- Kafadar, C. (2009). *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*, İstanbul: Metis Yayınları.
- “Kafesler kalkıyor”. (1930, Teşrinisani 5). *Cumhuriyet Gazetesi*, 5.
- “Kamerî Takvim”. (1930, Temmuz 31). *Cumhuriyet Gazetesi*, 3.
- Kara, İ. (2008). *Cumhuriyet Türkiyesi’nde Bir Mesle Olarak İslâm*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kılıç Ali Bey. (1931, Kanunievvel 28) Abdullah Cevdet Bey’in Ma’hud Teklifine Mukabil “Hâkimiyet-i Milliye”de İntişar Eden Makalenin Metni”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 2.
- Kılıçoğlu Hakkı. (1933, Kanunisani 2). “Dil Türkçe, Din Türkçe!”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 6.
- Köktener, A. (2004). *Bir Gazetenin Tarihi: Cumhuriyet*, İstanbul: YKY.
- “Kraliçe Cezayir’e Gidiyor”. (1931, Şubat 12). *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.
- Kumrular, Ö. (ed. Seyfi Kenan). (2010). “İslam’ın Kılıcı-Hrisityanlığın Kalkanı: XVI. Yüzyılda Avrupa’da Türk, Müslüman ve Hz. Muhammed İmgesi”, *Osmanlılar ve Avrupa: Seyahat, Karşılaşma ve Etkileşim*. İSAM: İstanbul.
- Köse, A. (2004). “Din Değiştirmenin Psiko-Sosyolojik Nedenleri”, *Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, İstanbul.
- Köse, A. (2015). “XXI. Yüzyıl Türkiye’inde Gelenekle Modernite Arasında Din Algıları ve Dindarlık Formları: Sosyolojik Bir Bakış”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. İstanbul.
- Küçükcan, T. (2003). “Laiklik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, İstanbul: TDV Yayınları.
- Mardin, Ş. (1991). *Türk Modernleşmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- “Meclis’te Teceddüd Aleyhdarlığına Karşı Pek Haklı Bir Feveran”. (1925, 17 Şubat). *Cumhuriyet Gazetesi*, 3.
- Mehmedoğlu, A. U. (2006). “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı. 30. İstanbul.
- Mehmet Ubeydullah. (1928, Şubat 25). “Cumhuriyet ve Din-1”. *Cumhuriyet Gazetesi*, 2.
- Mehmet Ubeydullah. (1928, Mart 3). “Cumhuriyet ve Din-2”. *Cumhuriyet Gazetesi*, 2.

- Mehmet Ubeydullah. (1928, Mart 10). “Cumhuriyet ve Din-3”. *Cumhuriyet Gazetesi*, 2.
- “Museviler din ve dünyayı ayırıyorlar”. (1925, Teşrinisani 16). *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.
- Mustafa Kemal Atatürk. (1960). *Nutuk*, Ankara: Maarif Vekâleti.
- “Müslüman Olmak İsteyenler Çok”. (1924, Kanunievvel 4). *Cumhuriyet Gazetesi*, 3.
- “Müteceddid İmam”. (1926, Nisan 19). *Cumhuriyet Gazetesi*, 2.
- “Noel gecesi bizde de taammüm ediyor”. (1929, Kanunievvel 24). *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.
- Odabaşı, H. Y. (2020). “Psikotarihin Tarihi: Yaklaşımlar ve Tartışmalar”, *Universal Journal of History and Culture*, Vol. 2, No. 2.
- Oran, B. (ed.) (2002). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, İletişim Yayınları: İstanbul.
- “Ölülerin Yakılmasını İsteyenler”. (1931, Kanunievvel 25). *Cumhuriyet Gazetesi*, 2.
- Özcan, A. (1997). *Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- “Papaz Olan Müterreddi Bir Genç”. (1928, Kanunisani 16). *Cumhuriyet Gazetesi*, 2.
- “Ramazan Tecrübelerimiz”. (1928, Mart 20). *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.
- “Rasathane Müdürü”. (1925, Mart 20). *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.
- “Reisicumhur Hz. Bugün Bursa’da Kalacaklar”. (1931, Kanunisani 4). *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.
- “Sanatkâr Mina Hanım İhtida Etmek Üzere Müracaat Etti”. (1925, Mayıs 17). *Cumhuriyet Gazetesi*, 2.
- Selim Sırrı. (1925, Teşrinievvel 10). “Dinde Teceddüde Doğru Bir Hareket”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 2.
- Seyyid Bey. (1924, Mayıs 24). “Hilafetin Mâhiyet-i Şer’iyyesi”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 2.
- Sitembölükbaşı, Ş. (2000). “İrtica”, *TDVİA*, C. 22, İstanbul.
- “Sünnet Çocukları”. (1929, 14 Eylül). *Cumhuriyet Gazetesi*, 3.
- “Şark’ta Vaziyet”. (1930, Temmuz 29). *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.
- Şaziye Berin. (1929, Ağustos 18). “Misyoner Kız Mektepleri”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.
- “Şeyh Said Melunu”. (1925, Mayıs 4). *Cumhuriyet Gazetesi*, 3.
- “Şeyh Said ve Hempâlarının Muhakemesi”. (1925, Haziran 2). *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.
- “Şiddetli Kış Geliyor”. (1930, 2 Şubat). *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.

- “Şile’de Ekeklerin Kadınlarla Banyo Yapmaları Yasak!”. (1931, Temmuz 23). *Cumhuriyet Gazetesi*, 2.
- “Şişli’de Asrî Bir Müslüman Mezarlığı Açılacak”. (1930, Haziran 14). *Cumhuriyet Gazetesi*, 2.
- “Taassubla Mücadele”. (1924, Teşrinisani 7). *Cumhuriyet Gazetesi*, 2.
- Tanpınar, A. H. (2007). *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. (haz. Uçman, A.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- “Terakkiperverler Nasıl Dini Propaganda Yapıyorlar?”. (1925, Mayıs 2). *Cumhuriyet Gazetesi*, 2.
- Topaloğlu, B. (1993). “Cihad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul: TDV Yayınları.
- “Trabzon’da Kadınlar Çarşaflarını Atıyorlar”. (1928, Teşrinisani 14). *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.
- “Trabzon’da Peçe Men Edildi”. (1926, Kanunievvel 10). *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.
- “Türkçe Kur’an Okunması Büyük Memnuniyetle Karşılandı”. (1932, Kanunisani 26). *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.
- “Türk Macar muahedesi beş sene müddetli uzatıldı”. (1933, Teşrinievvel 23). *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.
- “Yeni Türkiye: Bir Amerikan gazetesi hakkımızda ne diyor?”, (1931, Şubat 1). *Cumhuriyet Gazetesi*, 2.
- “Yunanlılar İslamların Emlâklarını Ellerinden Alıyor”. (1924, Haziran 22). *Cumhuriyet Gazetesi*, 4.
- Yunus Nadi. (1925, Mart 27). “Din ve Dünya”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.
- Yunus Nadi. (1924, Haziran 23). “Ecnebi Düşmanlığı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 2.
- Yunus Nadi. (1925, Şubat 18). “Teceddüd aleyhtarlığı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.
- Yunus Nadi. (1932 Kanunisani 28). “Din Kitabımız Kendi Dilimizde”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.
- Yunus Nadi. (1931, Kanunisani 2). “Laik İdare Ne Demektir?”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.
- Yunus Nadi. (1932, Kanunisani 25). “Türkçe Kur’an, Türkçe İbadet”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.
- Yunus Nadi. (1928, Kanunievvel 29). “İslam Dininin Ne Kusuru Var Ki?”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.

Turan, Türkiye’de din algısı ve değişiminin kökenleri: Cumhuriyet Gazetesi örneği üzerinden olgusal ve kavramsal bir inceleme

Yunus Nadi. (1932, Kanunisanı 22). “Hayatta Tekâmül: Dinde Milliyet”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 1.